

Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914 – 1918 рр.) [Текст] : монографія / Л. М. Жванко. – Х. : Віровець А. П.; «Апостроф», 2012. – 568 с.

Сторінки соціальної історії Першої світової війни до цього часу залишаються відкритими для вітчизняних дослідників. Серед цих важливих напрямів є вивчення історії повсякденного життя українського соціуму, жіноцтва, дитинства та ін. Окремо у цьому переліку стоять проблеми «переміщених осіб», тобто біженців, військово-полонених, депортованого населення тощо. Відтак чергова монографія харківської дослідниці біженства Великої війни Л. Жванко «Біженці Першої світової війни: український вимір (1914 – 1918 рр.)» є на часі і видається нам актуальною. При цьому слід відзначити, що видання такого змісту – перша спроба в сучасній вітчизняній історіографії осмислити саме соціально-гуманітарний вимір Великої війни 1914 – 1918 років.

Любов Жванко визначила мету своєї роботи – «...висвітлення проблеми біженства Першої світової війни як соціального явища в Україні» (с. 6). Цікавим видається хронологічне обґрунтування теми – період війни, на який проєктуються події Української Революції, охоплюючи період Російської імперії, добу Української Центральної Ради та Українську Державу Павла Скоропадського. При цьому авторка робить сміливе припущення, що саме за доби Гетьманату з українських теренів було повернуто основну масу іноземних біженців. Віднайдені дослідницею статистичні дані щодо кількості біженців, які перебували на українських теренах на початку 20-х років, це, загалом, підтверджують.

При цьому досить важливо, що розвідка охоплює весь період Першої світової війни, крізь призму якої відображено діяльність владних структур Російської імперії, Української Центральної Ради та Української Держави.

Авторка вмотивувала відсутність сюжету діяльності владних структур Директорії як одного з етапів Української Революції у царині біженства, роблячи наголос на хронології війни та біженства. У свою чергу революційні події 1917 – 1918 років, безумовно, можна назвати наслідком цього світового конфлікту.

У вступі авторка окреслила актуальність дослідження, наголосивши, що «в Україні ця війна забута, та і, за великим рахунком, пам'ять про неї нікому не потрібна..., пам'ять просто стерлася під вагою наступних трагедій і випробувань, хоча слід усвідомити й нам, що саме ця війна стала їхньою першопричиною, спровокувавши виступ українців по різні боки Східного фронту» (с. 8). Крім того, Л. Жванко, провівши історичні паралелі, акцентувала, що на початку ХХІ століття проблема біженців більш ніж актуальна і потребує міжнародного вирішення.

Дослідниця, аналізуючи стан наявної літератури з проблематики біженства, виокремила пріоритетні напрями вивчення проблеми, на основі яких і розгортає історіографічний сюжет. До важливих напрямів дослідження авторка зараховує: «...семантичні особливості поняття «біженець», «вигнанець», «переселенець» відповідно до тогочасних умов; основи державної політики Російської імперії, Української Центральної Ради та Української Держави у сфері соціального захисту біженців, становлення та діяльність відповідних державних структур; процес евакуації біженців (добровільний та примусовий), організація допомоги на шляхах їх транспортування та ін.; роль місцевих самоврядувань, громадських, етнічних, жіночих та інших спілок у налагодженні життя біженців; напрями допомоги біженцям (розселення, забезпечення житлом, одягом, харчами, медичне обслуговування, працевлаштування, навчання дітей, опіка сиріт та престарілих, пошук загублених у дорозі членів родини, юридичні консультації та ін.); проблеми різних груп біженців за статевою, етнічною, становою ознакою, що дозволить визначити особливості, як це почасти вже зроблено при вивченні долі біженців – представників духовенства різних єпархій України» (с. 21).

Л. Жванко аргументує, що біженство у всій його багатогранності стало надто вже складним і несподіваним у таких масштабах випробуванням для воюючих держав, а особливо Російської імперії. При цьому дослідниця наголошує, що «...російська влада сама створила цю проблему в такому катастрофічному вимірі. І причиною того стала низка наказів, спрямованих на виселення цивільного населення з зони відступу російських армій» (с. 35). При цьому вона доводить, що саме українськими землями пролягли головні транзитні шляхи руху біженців (с. 36).

Авторка відкидає тезу окремих дослідників про відсутність якої-небудь допомоги біженцям з боку влади та громадськості на шляхах їхньої евакуації у 1915 році. У цьому контексті Л. Жванко, аргументовано, на основі архівних документів, веде мову про зусилля працівників Всеросійського земського союзу, Всеросійського союзу міст та Тетянинського комітету у справі організації певної

схеми стихійного руху біженців та надання їм допомоги. Важливою, на думку дослідниці, є проблема встановлення кількості біженців, розселених в Україні. Л. Жванко наводить щорічні кількісні дані перебування біженців від 420 361 осіб у листопаді 1915 року до 914 000 у лютому 1918 року, наголосивши, що «значне навантаження щодо чисельності біженців лягло на українські губернії, серед яких Катеринославська, де знайшли притулок 227 942 біженці, посіла перше місце серед 45 європейських губерній Російської імперії. Зрозуміло, що ці та інші дані не можна назвати остаточними, вони – лише орієнтовні, оскільки в умовах війни надзвичайно важко було провести будь-які статистичні збори даних» (с. 40). Дослідниця наголосила на участі українського жіноцтва в діяльності губернських та повітових відділень Тетянинського комітету, по-новому акцентувала увагу на діяльність духовенства різних конфесій, етнічних комітетів у справі опіки біженців на українських землях.

До позитивних моментів роботи слід віднести ґрунтовний аналіз законотворчої діяльності структур, які опікувалися біженцями в часи Російської імперії, Української Центральної Ради та Української Держави. При цьому авторка ретельно аналізує процес створення Особливої наради з улаштування біженців. Дослідниця припускає, що на початку війни влада імперії й не мала на меті створити окрему державну структуру, яка б займалася біженством, оскільки на той час вже функціонував Тетянинський комітет. Крім того, досвід попередніх воєн показував, що біженців було не настільки багато, щоби спеціальні владні структури займалися їх долею (с. 54-55). Л. Жванко намагається відстежити діяльність Особливої наради з улаштування біженців вже після падіння царського режиму, а також Тимчасового уряду Росії.

На особливу увагу заслуговує матеріал, присвячений діяльності урядових структур УЦР-УНР, оскільки цей період у вітчизняній історіографії практично залишається недослідженим. На думку Л. Жванко «...доба Української Центральної Ради є перехідною в організації соціального захисту біженців від системи, закладеної в часи Російської імперії до власне української, створити яку прагнула УНР» (с. 63-64). Дослідниця на конкретних фактах довела, що завершити цей процес вдалося уже в часи Гетьманату Павла Скоропадського. Зрозуміло, що урядовим структурам УЦР було надзвичайно важко в тих умовах формувати власну вертикаль органів допомоги біженцям, реалізувати свої плани в означеній царині. Значну увагу авторка зосередила на негативних чинниках, головним чином, зовнішніх, що гальмували діяльність УЦР у сфері допомоги біженства.

Важливо, що дослідниця висвітлює досі невідому сторінку діяльності української делегації у Берест-Литовському, коли саме українські дипломати поставили перед державами Четверного союзу питання про організацію реєвакуації біженців Першої світової війни. На жаль, представники Австро-Угорщини та Німеччини, розглядаючи переговори з Україною й визнання її самостійності як протизагуг Росії, отримання ринків збуту своїх товарів та джерело сільськогосподарської продукції, не рахувалися з гуманітарними пропозиціями

української делегації (с. 80). Аналізуючи політику Української Держави у сфері соціального захисту біженців, авторка наголосила, що «...українська влада сконцентрувала свої зусилля на організації допомоги за все *пересічній людині*, незалежно від її попереднього статусу в суспільстві, місця проживання, майнового цензу, етнічної та конфесійної приналежності».

Л. Жванко ґрунтовно аналізує процес підготовки та повернення біженців додому. Загалом процес реєвакуації іноземних біженців з України за доби правління Павла Скоропадського, як свідчать архівні документи, йшов до свого логічного завершення. Про нагальність вирішення проблеми біженства, як встановила Л. Жванко, в Українській Державі свідчило й асигнування з Державної скарбниці на організацію реєвакуації біженців понад 13 856 542 крб. (с. 108-109). У той же час виконати план реєвакуації, на її думку, до певної міри «... вдалося лише у тій частині, що стосувалася вивозу біженців-іноземців та повернення українців із західних країн. Повернення українців із Росії набуло спонтанного і довготривалого характеру, що зумовлювалося не в останню чергу і внутрішньополітичною ситуацією в радянській Росії. Причому біженці ладні були терпляче чекати на відправку додому вже на кордоні в Україні, аніж потонути у вирі громадянської війни» (с. 109).

Л. Жванко досить толерантно дискутує з колегами з тих чи тих проблем свого дослідження, аргументовано обстоюючи свою думку. Так, вона полемізує з П. Гетреллом, британським дослідником, доктором економічної історії Манчестерського університету, одним із європейських дослідників біженства в часи війни у Російській імперії, щодо статусу жінок у роботі місцевих комітетів Великої княжни Тетяни Миколаївни, сприйняття жінкою-біженкою свого статусу та ін.

Авторка скурпульозно підготувала понад 80 додатків, які додають логіки змісту оприлюдненого дослідження. Цікавими видаються і біографічні матеріали діячів, які організовували допомогу біженцям.

Зрозуміло, що всі новаторські роботи мають певні зауваження, а тому в нашому випадку належало би при такій кількості матеріалу чіткіше його структурувати, наприклад, виділити у параграфах невеликі підпараграфи. Також було б доречно, віднайти світлини діячів, про яких авторка подає розгорнуті біографічні довідки. Насамкінець зауважимо, що книга має гарну поліграфію, вона опублікована у твердій палітурці й справляє враження добротного виконаної праці.

Загалом же монографія Л. Жванко «Біженці Першої світової війни: український вимір (1914 – 1918 рр.)» є глибоким науковим дослідженням актуальної у науковому відношенні проблеми, що дає підстави рекомендувати її для читання не лише вузькому колу фахівців, але й широкому загалу, усім тим, хто цікавиться вітчизняною історією. Вона буде корисною і для викладача гуманітарних дисциплін, і для студента – майбутнього вчителя історії.

М. А. Якименко